

*Originalni rad/
Original article*

OBRAZOVANJE KAO FAKTOR OD ZNAČAJA ZA PREVAZILAŽENJE STRESA KOD MLADIH ZAPOSLENIH U INDUSTRIJI IGARA NA SREĆU

THE IMPACT OF EDUCATION IN OVER- COMING STRESS IN YOUNG EMPLOYEES IN THE GAMBLING INDUSTRY

Correspondence to:
dr Jelena D. Marković
jjelena.markovic@gmail.com

Jelena D. Marković¹, Jelena Jović²
Mirjana Ž. Arandelović³

¹ Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

² Medicinski fakultet Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici,

³ Medicinski fakultet Univerziteta u Nišu

Ključne reči

obrazovanje, stres, radno mesto, mehanizmi prevazilaženja stresa

Key words

education, stress, workplace, coping stress mechanisms

Sažetak

Uvod/Cilj. Brojna istraživanja potvrdila su da stres na radnom mestu može imati negativne posledice po zdravlje zaposlenih. Postoji više faktora koji utiču na intenzitet reagovanja na stres i izbor mehanizama za njegovo prevladavanje. **Metode.** Sprovedena je studija preseka. Upotrebljen je upitnik SSM-30, koji je predstavlja kombinaciju skale životnih događaja (Holmes Rashe Life Events Scale) i skale stresa kod mladih. Ciljnu grupu činili su mladi zaposleni u industriji igara na sreću, koji svoj posao obavljaju u poslovnicama gde su izloženi radu sa ljudima i novcem. Upitnik je omogućio prikupljanje podataka o demografskim karakteristikama ispitanika, uključujući i nivo obrazovanja kao karakteristiku. **Rezultati.** Rezultati našeg istraživanja pokazali su da je obrazovanje ispitanika i njihovih roditelja faktor koji može modifikovati reagovanje na stres u određenoj meri, a značajno utiče na izbor mehanizama za prevladavanje stresa. **Zaključak.** Različiti nivo obrazovanja ispitanika dovodi do različitih opredeljenja kada su mehanizmi odbrane od stresa u pitanju. Nije potvrđena linearna disperzija korišćenja mehanizama odbrane od stresa u odnosu na nivo obrazovanja.

UVOD

Pitanje odnosa između razvoja osobe i pojedinih dimenzija društvenog razvoja je nedovoljno istraženo. U literaturi je opisano da je obrazovanje osobe preduslov razvoja njenih ostalih kompetencija. Implicitno se polazi od toga da je obrazovanje glavni generator razvoja osobe i samim tim jedan od glavnih činioca društvenog razvoja (1). Sa druge strane izloženost stresu na radnom mestu može u velikoj meri uticati na zdravlje i kvalitet života zaposlenih, prouzrokujući mnoge zdravstvene i socijalne probleme (2), uključujući i sindrom sagorevanja na poslu (burn out) (3). U dostupnoj literaturi istraživan je uticaj pola na intenzitet reagovanja na stresne situacije, kod mladih koji se školuju za pomagačke (helper) profesije (4) dok uticaj obrazovanja kao faktora od značaja za intenzitet reagovanja na stres i izbor mehanizama za prevladavanje stresa, nije istraživan u dovoljnoj meri. Jurs smatra da se obrazovanjem zaposlenih može smanjiti nivo stresa na radnom mestu (5), a brojne teorije drugih autora potvrđuju da obrazovanje koje se stiče u školi čini osnovu ukupnog

obrazovanja čoveka, dok se ličnost potvrđuje u realnom životu, znači i na radnom mestu kroz refleksiju obrazovanja (6,7,8). Pod demografskim karakteristikama podrazumeva se nivo obrazovanja, te ono utiče na nivo intenziteta doživljenog stresa na radnom mestu (9). Stres na radnom mestu može se pojaviti kada se neka situacija shvati kao da preti da prevaziđe ljudske mogućnosti adaptacije i pod uslovima u kojima radnik očekuje individualne različitosti u nagrađivanju rezultata rada, pri čemu je jako značajna individualna interpretacija date situacije (10, 11, 12)

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je bio sagledati u kojoj meri obrazovanje mladih zaposlenih u industriji igara na sreću i obrazovanje njihovih roditelja determinišu intenzitet reakcije na stres i mehanizme za njegovo uspešno prevazilaženje (stress coping) (13, 14, 15).

Istraživanje je trebalo da utvrdi koje situacije kod ispitanika dovode do najintenzivnije reakcije na stres mladih zaposlenih u industriji igara na sreću. Takođe, cilj je bio

utvrditi koje mehanizme za prevazilaženje stresa ispitanici najčešće koriste. Dobijeni rezultati trebalo bi da ukažu na povezanost obrazovanja majke, obrazovanja oca i obrazovanja ispitanika, sa intenzitetom reagovanja na stresne situacije i izborom mehanizama za prevazilaženje stresa.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istaživanje je urađeno kao studija preseka korišćenjem tehnike upitnika. Korišćen je upitnik Jović SSM-30 (Skala stresa kod mladih - 30) (4). Upitnik je sadržao tri grupe pitanja (sociodemografske karakteristike ispitanika; skala za merenje nivoa stresa ispitanika u odnosu na date situacije; mehanizmi za odbranu od stresa). Upitnik omogućava da ispitanici ocene intenzitet stresnih situacija na skali od 1 (minimalni) do 10 (maksimalni intenzitet). Upitnik SSM-30 je kombinacija Standardne skale životnih događaja - Holmes Rashe Life Events Scale, takođe poznate i kao Social readjustment Rating Scale - PRS (2) životnih događaja koje su ispitanici navodili u predhodnim istraživanjima istog autora kao stresne i specifične za njihovu populaciju. Upitnik sadrži 30 stresnih događaja, najčešće citiranih u navedenim predhodnim studijama, koji su ispitanici ocenjivali, prema

intenzitetu od 1 (minimalno) do 10 (maksimalno). Drugi deo upitnika odnosio se na mehanizme prevazilaženja stresa i ponudio je ispitanicima 19 mehanizama za odbranu od stresa, citiranih u radovima istog autora (2, 4) gde su se ispitanici izjasnili sa da ili ne, opredeljujući svoje stavove u smislu da li koriste takve mehanizme odbrane od stresa.

Istraživanje je sprovedeno u martu 2019. godine. Upitnik je dostavljen ispitanicima putem elektronske platforme. Plasiranju upitnika je prethodilo pribavljanje pisane saglasnosti kompanije, čiji zaposleni su činili istraživačku populaciju, nakon čega su o istom obavešteni sami učesnici putem pisanog obaveštenja. Planom istraživanja definisano je da su ispitanici svoj pristanak za učešće u istraživanju dali postupkom snimanja upitnika u elektronsku bazu podataka, dok im jedinstvenim i kodiranim pristupnim šiframa garantovana anonimnost upitnika. Upitnik je popunilo 1418 ispitanika. Popunjeni upitnici su prema godinama ispitanika, podeljeni u dve grupe: a) do 30 godina starosti, ispitanici koji spadaju u kategoriju mladih; b) od 31 godinu i stariji. Za potrebe ovog rada obrađeni su i korišćeni upitnici 753 ispitanika koji pripadaju kategoriji mladih.

Za statističku obradu podataka prema obrazovanju ispi-

Tabela 1. Stresne situacije i intenzitet reagovanja ispitanika u odnosu na nivo obrazovanja

Pitanje	Ukupno		SŠ	VŠ	Fakultet	F	p
	Rang	prosek±SD	prosek±SD	prosek±SD	prosek±SD		
1. Smrt u porodici	1	8.88±2.65	8.91±2.64	8.70±2.81	8.93±2.58	0.296	0.744
2. Teža bolest u porodici	2	8.46±2.67	8.45±2.65	8.41±2.84	8.59±2.54	0.125	0.883
3. Rastanak od voljene osobe	19	5.78±2.87	5.72±2.86	5.96±2.98	5.89±2.87	0.409	0.665
4. Neželjena trudnoća	21	5.51±2.49	5.56±2.98	5.48±2.92	5.20±2.28	0.482	0.618
5. Trajni gubitak prijatelja	20	5.65±2.79	5.68±2.79	5.85±2.88	5.28±2.68	1.160	0.314
6. Gubitak godine radnog staža	27	4.94±2.92	4.99±2.89	4.93±2.98	4.62±2.86	0.675	0.509
7. Procene rada i učinka	18	5.82±2.67	5.85±2.65	5.71±2.81	5.81±2.54	0.119	0.888
8. Ponašanje menadžera	14	6.18±2.96	6.17±2.99	5.96±2.98	6.52±2.87	0.954	0.386
9. Opterećenje obavezama	9	6.60±2.52	6.64±2.54	6.56±2.54	6.39±2.38	0.391	0.677
10. Organizacija rada	15	6.14±2.75	6.15±2.70	6.17±2.78	6.04±2.71	0.074	0.929
11. Okruž. u kome se rad odvija	22	5.50±2.78	5.47±2.81	5.60±2.81	5.53±2.65	0.110	0.896
12. Neodgovarajuća komunikaci.	26	4.97±2.76	4.95±2.79	5.06±2.76	4.97±2.76	0.075	0.927
13. Zahtev za savršeno izv.	23	5.26±2.64	5.19±2.65	5.33±2.57	5.55±2.62	0.784	0.457
14. Nedostatak vremen za zabavu	6	6.98±2.71	6.94±2.74	7.25±2.78	6.86±2.56	0.731	0.482
15. Administracija	28	4.20±2.97	4.08±2.93	4.54±2.98	4.47±2.97	1.570	0.209
16. Briga da li ću odg.zaht.	12	6.38±2.72	6.45±2.67	6.33±2.76	6.02±2.93	1.039	0.354
17. Dostupnost materijala	24	5.10±2.44	4.99±2.88	5.36±2.29	5.37±2.34	0.929	0.395
18. Verovanje u efikasnost	16	6.14±2.62	6.14±2.55	6.24±2.71	6.03±2.48	0.112	0.894
19. Veći materijalni gubitak	8	6.62±2.94	6.61±2.93	6.66±2.95	6.63±2.95	0.013	0.987
20. Odvojenost od porodice	10	6.56±2.87	6.59±2.82	6.33±2.91	6.68±2.82	0.476	0.621
21. Nesreća kod volj.osobe	3	7.82±2.75	7.80±2.68	7.90±2.90	7.80±2.74	0.069	0.933
22. Laž od strane bliske osobe	4	7.47±2.67	7.55±2.69	7.41±2.59	7.05±2.68	1.450	0.235
23. Neslaganje sa roditeljima	7	6.67±2.89	6.77±2.85	6.70±2.94	6.03±2.85	2.757	0.049*
24. Promena radnog mesta	13	6.24±2.85	6.33±2.83	6.14±2.87	5.84±2.83	1.265	0.283
25. Besparica	5	7.06±2.72	7.15±2.71	7.17±2.77	6.44±2.71	2.852	0.048*
26. Neverstvo partnera	11	6.46±2.90	6.53±2.98	6.23±2.81	6.36±2.98	0.454	0.635
27. Višak kilograma	29	4.17±2.55	4.20±2.40	4.26±2.77	3.91±2.40	0.451	0.637
28. Gledanje utakmice	30	2.83±2.61	2.79±2.65	2.94±2.57	2.88±2.65	0.155	0.857
29. Fizički sukob	25	5.05±2.10	5.14±2.01	5.13±2.27	4.58±2.01	1.663	0.190
30. Usećaj da nisam bezbedan	17	5.87±2.84	5.89±2.68	5.97±2.98	5.62±2.68	0.341	0.711
Ukupan skor		181.30±44.58	181.70±45.62	182.27±29.32	177.81±45.62	0.338	0.714

*p<0.05; **p<0.01

Tabela 2. Mehanizmi odbrane od stresa - u odnosu na obrazovanje ispitanika

Pitanje	Ukupno (da)		SŠ (da)		VŠ (da)		Fakultet (da)	χ^2	p	
	n	%	n	%	n	%				
1. razgovor sa prijateljima	695	(92.3)	497	(91.4)	108	(93.9)	90	(95.7)	2.667	0.264
2. podrška porodice	697	(92.6)	502	(92.3)	107	(93.0)	88	(93.6)	0.254	0.881
3. šetnja	636	(84.5)	452	(83.1)	102	(88.7)	82	(87.2)	2.903	0.234
4. intenzivna fiz aktivnost	477	(63.3)	332	(61.0)	83	(72.2)	62	(66.0)	5.393	0.050*
5. relaksacija	655	(87.0)	464	(85.3)	105	(91.3)	86	(91.5)	4.954	0.091
6. slušanje muzike	687	(91.2)	500	(91.9)	107	(93.0)	80	(85.1)	5.297	0.051*
7. molitva (religija)	303	(40.2)	218	(40.1)	53	(46.1)	32	(36.0)	3.143	0.208
8. stručna pomoć	107	(14.2)	76	(14.0)	17	(14.8)	14	(14.9)	0.093	0.955
9. vika i svađa	167	(22.2)	117	(21.5)	27	(23.5)	23	(24.5)	0.540	0.763
10. plakanje	347	(46.1)	255	(46.9)	52	(45.2)	40	(42.6)	0.643	0.725
11. spavanje	427	(56.7)	307	(56.4)	65	(56.5)	55	(58.5)	0.143	0.931
12. druženje i izlasci	578	(76.8)	406	(74.6)	96	(83.5)	76	(80.9)	5.272	0.052*
13. čitanje knjiga	439	(58.3)	304	(55.9)	78	(67.8)	57	(60.6)	5.812	0.049*
14. upotreba alkohola	114	(15.1)	83	(15.3)	20	(17.4)	11	(11.7)	1.324	0.516
15. pušenje cigareta	339	(45.0)	264	(48.5)	38	(33.0)	37	(39.4)	10.587	0.005**
16. upotreba droge	7	(0.9)	4	(0.7)	2	(1.7)	1	(1.1)	1.060	0.589
17. upotreba sedativa	48	(6.4)	34	(6.3)	8	(7.0)	6	(6.4)	0.079	0.961
18. gledanje TVa	362	(48.1)	252	(46.3)	68	(59.1)	42	(44.7)	6.733	0.035*
19. internet	578	(76.8)	421	(77.4)	86	(74.8)	71	(75.5)	0.452	0.798
ukupno	753	(100.0)	544	(100.0)	115	(100.0)	94	(100.0)		

*p<0.05; **p<0.01

tanika i njegovih roditelja upotrebljen je softverski paket SPSS verzija 20.0. Primenjen neparametarskih Pirsonov hi kvadrat test za frekvencije, a od parametarskih Studentov t test za numerička obeležja. Kao nivo statističke značajnosti posmatrana je vrednost $p < 0,05$. Kronbahov koeficijent i Eksploratorna faktorska analiza korišćeni su za proveru validnosti svih delova upitnika.

Pouzdanost upitnika o faktorima stresa bila je izuzetno visoka ($\alpha = 0,904$), što znači da je upitnik dobro koncipiran, kao i da je bodovanje odgovora bilo odlično. Vrednost Kronbahovog koeficijenta ne menja značajno eliminicaija bilo kod pitanja (sva korišćena pitanja treba da ostanu deo upitnika i da se boduju na isti način i u budućim istraživanjima). Pouzdanost upitnika o mehanizmima za prevazilaženje stresa bila je srednja ($\alpha = 0,476$), što znači da je upitnik dobro koncipiran, kao i da je mogućnost dihotomnih odgovora uticala na manju pouzdanost.

REZULTATI

Poređenje prosečnih skorova sa upitnika o faktorima stresa u odnosu obrazovanje ispitanika (Tabela 1.), pokazalo je da razlika nije bila statistički značajna kod većine pitanja, odnosno prikazanih stresnih situacija. Kod situacije koja je opisana kao „neslaganje sa roditeljima“ dobijena je statistički značajna razlika u odnosu na stepen završenog obrazovanja ispitanika. Takođe, statistički značajna razlika zabeležena je kod situacije opisane kao „besparica (ekonomska kriza)“. Kod navedenih situacija, prosečan skor intenziteta reagovanja na stres bio je najmanji kod ispitanika sa završenim fakultetom, pri čemu je kod situacije „neslaganja sa roditeljima“ kao izvora stresa, najveći skor bio kod osoba sa završenom srednjom stručnom spremom, a kod „besparice (ekonomske krize)“ kao izvora stresa, kod osoba sa završenom višom školom. (Tabela 1)

Ukrštanjem učestalosti odgovora ispitanika o načinima prevazilaženja stresa, sa nivom obrazovanja, pokazalo se da ne postoji značajna statistička razlika kod korišćenja „razgovora sa prijateljima“ ($\chi^2 = 2,667$; $p < 0,264$), potom „podrške porodice“ ($\chi^2 = 0,254$; $p < 0,881$) i „čestih šetnji“ ($\chi^2 = 2,903$; $p < 0,234$). Takođe, nema značajnih statističkih razlika u odnosu na stepen obrazovanja ispitanika kod korišćenja mehanizama odbrane od stresa kao što su „druženje i izlasci sa prijateljima“ ($\chi^2 = 5,272$; $p < 0,052$), „čestih relaksacija“ ($\chi^2 = 4,954$; $p < 0,091$), „korišćenja alkohola“ ($\chi^2 = 1,324$; $p < 0,516$) i „korišćenja droga“ ($\chi^2 = 1,060$; $p < 0,589$). Preko 12% ispitanika svih kategorija obrazovanja izjavilo je da koristi alkohol kao mehanizam odbrane od stresa, dok psihoaktivne supstance (drogu) kao način odbrane od stresa koriste jako retko, samo u 0,7% slučajeva. Ispitanici svih nivoa obrazovanja su koristili internet kao mehanizam odbrane skoro jednako često (preko 75% slučajeva), te nije zabeležena statistički značajna razlika ($\chi^2 = 0,452$; $p < 0,798$).

Karakteristično je da su bez obzira na stepen obrazovanja (Tabela 2.), ispitanici u preko 14% slučajeva odgovorili da traže stručnu pomoć kada su pod stresom ($\chi^2 = 0,093$; $p < 0,995$), dok je preko 36% njih bez obzira na nivo obrazovanja odgovorilo da pribegava religijskim molitvama kao mehanizmu odbrane od stresa. Nije zabeležena statistički značajna razlika u odnosu na nivo obrazovanja ispitanika, ni kada je u pitanju „vikanje i svađanje“ ($\chi^2 = 0,540$; $p < 0,763$), kao ni plakanje ($\chi^2 = 0,643$; $p < 0,725$), kao mehanizma odbrane od stresa. Iako je preko 56% ispitanika reklo da kao mehanizam odbrane od stresa koristi često i dugo spavanje ($\chi^2 = 0,143$; $p < 0,931$), rezultati su pokazali da ne postoji značajna statistička razlika u odnosu na stepen obrazovanja ispitanika.

Tabela 3. Stresne situacije i intenzitet reagovanja ispitanika u odnosu na nivo obrazovanja majke

Pitanje	Obrazovanje majke					F	p
	Ukupno prosek±SD	OŠ prosek±SD	SŠ prosek±SD	VŠ prosek±SD	Fakultet prosek±SD		
1. smrt u porodici	8.88±2.65	8.58±2.97	8.98±2.56	8.50±2.86	8.74±2.81	1.185	0.314
2. teža bolest u porodici	8.46±2.67	8.20±2.96	8.54±2.83	8.36±2.77	8.15±2.43	0.603	0.613
3. rastanak od voljene osobe	5.78±2.87	5.48±2.81	5.87±2.87	5.46±2.91	5.71±2.99	0.733	0.533
4. neželjena trudnoća	5.51±2.95	5.00±2.84	5.66±2.98	5.07±2.91	5.16±2.99	1.508	0.211
5. trajni gubitak prijatelja	5.65±2.79	5.48±2.80	5.74±2.82	5.50±2.81	5.20±2.42	0.810	0.489
6. gubitak godin radnog staža	4.94±2.92	4.70±2.87	5.04±2.95	4.71±2.88	4.47±2.96	1.010	0.388
7. procena rad.učinka	5.82±2.66	5.76±2.74	5.87±2.68	5.95±2.50	5.14±2.61	1.330	0.263
8. ponasanje menadžera	6.18±2.96	6.28±2.91	6.20±2.91	6.15±2.96	5.96±2.95	0.128	0.943
9. opterećenje obavezama	5.73±2.62	6.35±2.75	5.80±2.64	5.96±2.40	4.83±2.62	0.136	0.939
10. organizacija rada	6.14±2.75	5.74±2.97	6.18±2.70	5.99±2.71	6.36±2.70	0.611	0.608
11. okruženje za rad	5.50±2.78	5.68±2.46	5.45±2.82	5.65±2.91	5.58±2.56	0.240	0.869
12. neodg komunikacija	4.97±2.77	5.48±2.78	4.94±2.76	4.87±2.71	4.87±2.98	0.636	0.592
13. zahtev za savr izv. veština	5.26±2.64	5.08±2.68	5.28±2.62	5.34±2.71	5.08±2.77	0.210	0.889
14. nedosta vremen za zabavu	6.98±2.72	6.76±2.76	7.00±2.71	6.90±2.80	7.06±2.69	0.156	0.926
15. adm poslovi na rad mest	4.20±2.97	4.56±2.92	4.17±2.97	4.37±2.98	3.84±2.84	0.638	0.590
16. briga da li odg svi zah rad	6.38±2.72	6.70±2.48	6.45±2.69	6.29±2.86	5.65±2.92	2.130	0.095
17. dostupnost skripti za rad	5.10±2.97	4.82±2.99	5.08±2.91	5.51±2.96	4.84±2.90	0.711	0.545
18. verov u sopst efikasnost	6.14±2.85	5.98±2.89	6.20±2.78	6.24±2.66	5.53±2.91	0.798	0.495
19. veci materijalni gubitak	6.62±2.94	6.54±2.98	6.64±2.85	6.46±2.97	6.82±2.87	0.197	0.898
20. odvojenost od porodice	6.56±2.87	6.96±2.81	6.55±2.85	6.76±2.96	6.02±2.85	1.126	0.337
21. nesre kod osob koju voli	7.82±2.75	7.86±2.73	7.89±2.71	7.61±2.94	7.40±2.55	0.739	0.529
22. laz od strane bliski osoba	7.47±2.67	7.30±2.95	7.55±2.53	7.36±2.72	6.98±2.47	0.905	0.438
23. neslaganje sa roditeljima	6.67±2.95	7.06±2.75	6.78±2.98	6.20±2.79	6.02±2.99	2.137	0.094
24. neiz nakon prom rad mest	6.24±2.85	6.64±2.93	6.36±2.81	5.84±2.92	5.32±2.91	3.192	0.023*
25. besparica, ekonom kriza	7.06±2.73	6.66±2.69	7.20±2.65	6.94±2.86	6.20±2.83	2.774	0.041*
26. neverstvo partnera	6.46±2.98	6.40±2.79	6.56±2.91	6.03±3.01	6.22±2.84	0.835	0.475
27. visak klograma	4.17±2.70	4.90±2.82	4.17±2.37	3.91±2.58	4.02±2.84	1.199	0.309
28. gleda utak kad ti tim gubi	2.83±1.84	2.98±1.32	2.76±1.93	2.85±1.89	3.29±2.02	0.678	0.566
29. fizicki sukob sa nekim	5.06±2.89	4.98±2.96	5.09±2.90	4.83±2.76	5.13±2.88	0.198	0.898
30. osec da nisam bezbedan/a	5.87±2.91	6.40±2.87	5.94±2.90	5.36±2.98	5.56±2.09	1.544	0.202
ukupan skor 30	181.30±44.58	181.70±46.62	182.76±45.08	177.50±44.58	172.82±36.88	1.091	0.352

*p<0.05; **p<0.01

Kod upotrebe duvana i cigareta kao načina prevazilaženja stresa, utvrđena je statistički značajna razlika u zavisnosti od obrazovanja ispitanika ($\chi^2 = 10,587$; $p < 0,005$). Ispitanici sa završenom srednjom školom ovaj mehanizam odbrane koristili su daleko češće nego oni sa fakultetom, a naročito u odnosu na ispitanike sa višom školom (49% prema 39% odnosno 33%). Upotrebu sedativa kao mehanizam odbrane od stresa ispitanici sve tri kategorije obrazovanja su naveli približno podjednako često (preko 6% slučajeva) u našem istraživanju (Tabela 2.).

Ukrštanjem učestalosti odgovora ispitanika na upitnik o faktorima stresa u zavisnosti od obrazovanja i korišćenja (Tabela 2.) „intenzivne fizičke aktivnosti“ ($\chi^2=5,393$; $p < 0,0050$) za prevazilaženje stresa, pokazalo je da postoji značajna statistička razlika, a ona je posledica toga što su anketirane osobe koje su završile višu školu ovaj mehanizam odbrane koristile češće nego ispitanici sa fakultetom, a pogotovu u odnosu na osobe sa srednjom stručnom spremom. Ispitanici koji imaju završenu višu školu, su „čitanje

knjiga i časopisa“ koristili više kao mehanizam odbrane od stresa nego ispitanici sa fakultetskim obrazovanjem, a pogotovu u odnosu na osobe sa srednjom stručnom spremom, gde je potvrđena visoka statistički značajna razlika ($\chi^2 = 5,812$; $p < 0,049$). Kod „gledanja TV-a“ kao mehanizma odbrane od stresa u zavisnosti od obrazovanja (Tabela 2.), dobijene su statistički visoko značajne razlike. Najviše mu pribegavaju ispitanici sa višom stručnom spremom, dok ga oni sa fakultetom i srednjom školom skoro podjednako primenjuju (VŠ= 59% , FA= 46%, SŠ=45%). Slični rezultati dobijeni su i kod „slušanja muzike“ ($\chi^2 = 5,297$; $p < 0,051$), kao mehanizma odbrane od stresa, koji primenjuje većina ispitanika, gde je takođe dobijena statistički značajna razlika. Najviše mu pribegavaju ispitanici sa višom školom (po strukturi VŠ= 93% , FA=85%, SŠ=92%). (Tabela 2)

Statistički značajne razlike u reakciji na stres ispitanika u odnosu na obrazovanje majke (Tabela 3.), dobijene su samo kod tri pitanja/stresne situacije: Neslaganje sa roditeljima, Neizvesnost nakon promene radnog mesta i

Tabela 4. Mehanizmi odbrne od stresa u odnosu na obrazovanje majke

Pitanje	Ukupno (da) n (%)	OŠ (da) n (%)	SŠ (da) n (%)	VŠ (da) n (%)	Fakultet (da) n (%)	χ^2	p
1. razgovor sa prijateljima	695 (92.3)	44 (88.0)	515 (93.0)	85 (90.4)	51 (92.7)	2.119	0.548
2. podrška porodice	697 (92.6)	48 (96.0)	511 (92.2)	84 (89.4)	54 (98.2)	2.541	0.479
3. česte šetnje	636 (84.5)	46 (92.0)	461 (83.2)	78 (83.0)	51 (92.7)	5.8449	0.119
4. intenzivna fizička aktivnost	477 (63.3)	31 (62.0)	343 (61.9)	63 (67.0)	40 (72.7)	3.160	0.369
5. relaksacija	655 (87.0)	42 (84.0)	477 (30.8)	45 (39.5)	35 (37.6)	3.361	0.339
6. slušanje muzike	687 (91.2)	47 (94.0)	508 (91.7)	84 (89.4)	48 (87.3)	2.108	0.549
7. religija, vera (molitva)	303 (40.2)	24 (48.0)	222 (40.1)	34 (38.2)	23 (41.8)	1.963	0.580
8. stručna pomoć (psiholog)	107 (14.2)	3 (6.0)	82 (14.8)	11 (11.7)	11 (20.0)	5.921	0.048*
9. vika i svađanje	167 (22.2)	12 (24.0)	114 (20.6)	28 (29.8)	13 (23.6)	4.140	0.247
10. plakanje	347 (46.1)	26 (52.0)	260 (46.9)	43 (45.7)	18 (32.7)	4.818	0.186
11. često i dugo spavanje	427 (56.7)	28 (56.0)	312 (56.3)	66 (70.2)	21 (38.2)	14.717	0.002**
12. druženje i izlasci	578 (76.8)	35 (70.0)	427 (77.1)	69 (73.4)	47 (85.5)	4.236	0.237
13. čitanje knjiga	439 (58.3)	27 (54.0)	330 (59.6)	51 (54.3)	31 (56.4)	1.463	0.691
14. upotreba alkohola	114 (15.1)	7 (14.0)	82 (14.8)	17 (18.1)	8 (14.5)	0.750	0.861
15. pušenje cigareta	339 (45.0)	13 (26.0)	255 (46.0)	51 (54.3)	20 (36.4)	12.441	0.006**
16. korišćenje droga	7 (0.9)	0 (0.0)	6 (1.1)	0 (0.0)	1 (1.8)	1.964	0.580
17. korišćenje sedativa	48 (6.4)	1 (2.0)	33 (6.0)	7 (7.4)	7 (12.7)	5.266	0.129
18. gledanje TVa	362 (48.1)	29 (58.0)	269 (48.6)	41 (43.6)	23 (41.8)	3.635	0.304
upotreba interneta	578 (76.8)	41 (82.0)	423 (76.4)	69 (73.4)	45 (81.8)	2.203	0.531
ukupno	753 (100.0)	50 (100.0)	554 (100.0)	94 (100.0)	55 (100.0)		

*p<0.05; **p<0.01

besparica (ekonomska kriza). Kod ostalih pitanja nije zabeležena statistički značajna razlika u odgovorima ispitanika u odnosu na obrazovanje majke.

Situaciju „Neslaganje sa roditeljima“ najvećim intenzitetom su ocenili ispitanici čije majke su završile osnovnu školu, a najmanjim osobe čije majke su završile fakultet. Ispitanike čije su majke imale završenu osnovnu školu najviše je pogađa neizvesnost nakon promene radnog mesta, dok ona daleko namjanja kod anketiranih osoba čije majke su završile fakultet. „Besparica i ekonomska kriza“ su bili najintenzivniji izvor stresa za osobe čije majke imaju završenu srednju školu, a najmanje za osobe čije majke su sa završenim fakultetom (Tabela 3.).

Stručnu pomoć kada su pod stresom najčešće traže ispitanici čije majke su završile fakultet (Tabela 4.), potom sa srednjom i visokom stručnom spremom, i na kraju najređe stručnu pomoć traže ispitanici čije majke su završile osnovnu školu. Dobijene razlike su statistički značajne ($\chi^2 = 5.921$; $p < 0.05$). „Često i dugo spavanje“ (Tabela 4.) kao mehanizam za prevazilaženje stresa najčešće su primenjivali ispitanici čije majke poseduju završenu visoku stručnu spremu, zatim sa osnovnom i srednjom školom, a najmanje osobe čija majka je završila fakultet. Dobijene razlike su visoko statistički značajne ($\chi^2 = 14.717$; $p < 0.01$). Primena duvana i cigareta (Tabela 4.) kao mehanizma za prevazilaženje stresa bila je najmanja kod ispitanika čije majke su završile osnovnu školu i fakultet, a onda veće kod onih čija majka je završila srednju školu, dok je najveća kod onih čija je majka završila višu školu. Dobijene razlike bile su statistički visoko značajne ($\chi^2 = 12.441$; $p < 0.01$). Kod

korišćenja ostalih mehanizama prevazilaženja stresa nije bilo značajne razlike u odnosu na stepen obrazovanja majke. (Tabela 4.)

Poređenje prosečnih vrednosti skorova dobijenih sa upitnika o faktorima stresa u odnosu na obrazovanje oca ispitanika (Tabela 5.), pokazalo je da nije bilo statistički značajne razlike kod većine pitanja. Najveći prosečan skor kod pitanja koje se odnosilo na brigu zaposlenog da li će odgovoriti zahtevima radnog mesta zabeležen je kod ispitanika čiji očevi su završili osnovnu školu, a daleko najmanji kod anketiranih osoba čiji očevi su završili fakultet. Isti odnos zabeležen je i kod odgovora na pitanje o višku kilograma kao izvoru stresa kod ispitanik (Tabela 5.).

Kod većine mehanizama za odbranu od stresa nije bilo statistički značajnih razlika u broju ispitanika (Tabela 6.), u zavisnosti od stepena obrazovanja oca. Ukrštanje učestalosti odgovora ispitanika na upitnik o faktorima stresa po kategorijama obrazovanja oca i mehanizmu odbrane u vidu „čestih izlazaka i druženja“, dobijena je statistički značajna razlika, jer su ispitanici čiji očevi imaju samo osnovno školsko obrazovanje daleko ređe koristili ovaj mehanizam nego ispitanici čiji očevi imaju završen fakultet (61,5 prema 83,1%). (Tabela 6.)

„Podršku porodice“ kao mehanizam odbrane od stresa više su koristili ispitanici čiji očevi imaju završenu srednju i višu školu, nego osobe čiji očevi imaju završenu osnovnu školu i fakultet i dobijene razlike su statistički značajne (Tabela 6.).

Tabela 5. Stresne situacije i intenzitet reagovanja ispitanika u odnosu na nivo obrazovanja oca

Pitanje	Ukupno prosek±SD	OŠ prosek±SD	SŠ prosek±SD	VŠ prosek±SD	Fakultet prosek±SD	F	p
1. smrt u porodici	8.88±2.65	8.39±2.97	8.99±2.53	8.52±2.94	8.88±2.65	1.422	0.235
2. teza bolest u porodici	8.46±2.67	8.33±2.81	8.54±2.52	8.20±2.81	8.34±2.83	0.588	0.623
3. rastanak od voljene osobe	5.78±2.87	6.18±2.82	5.77±2.86	5.84±2.99	5.44±2.93	0.692	0.557
4. nezelnjena trudnoca	5.51±2.97	5.31±2.92	5.61±2.98	5.05±2.49	5.88±2.51	1.958	0.119
5. trajni gubitak prijatelja	5.65±2.79	5.26±2.85	5.77±2.81	5.43±2.89	5.24±2.41	1.246	0.292
6. gubitak godine staža	4.94±2.92	4.79±2.84	4.98±2.92	4.85±2.96	4.80±2.91	0.157	0.925
7. procena rada i učinka	5.82±2.66	5.54±2.95	5.96±2.66	5.46±2.68	5.44±2.31	1.703	0.165
8. ponašanje menadžera	6.18±2.96	5.85±2.97	6.25±2.95	6.18±2.98	5.73±2.85	0.739	0.529
9. opterećenje obavezama	6.59±2.52	6.46±2.36	6.59±2.51	6.62±2.46	6.62±2.84	0.044	0.988
10. organizacija rada	6.14±2.75	6.05±2.90	6.18±2.91	6.29±2.61	5.58±2.77	0.994	0.395
11. okruženje nije dobro	5.50±2.78	6.23±2.44	5.45±2.81	5.57±2.76	5.35±2.82	1.045	0.372
12. loša komunikacija	4.97±2.76	5.31±2.58	4.98±2.76	4.77±2.93	5.05±2.67	0.412	0.745
13. savršeno izvođenje	5.26±2.63	5.44±2.41	5.34±2.64	5.08±2.65	4.78±2.79	1.029	0.379
14. manjak vremena odmora	6.98±2.72	7.36±2.43	7.01±2.72	6.79±2.73	6.80±2.88	0.532	0.660
15. administracija r mesto	4.20±2.97	4.13±2.94	4.26±2.98	4.01±2.88	4.03±2.99	0.297	0.827
16. briga za radno mesto	6.38±2.72	7.10±2.24	6.48±2.72	5.95±2.78	5.81±2.75	2.981	0.031*
17. dostupnost materijala	5.10±2.98	5.36±2.99	5.10±2.91	5.24±2.97	4.63±2.67	0.539	0.657
18. efikasnost u radu	6.14±2.92	6.10±2.95	6.21±2.90	6.18±2.90	5.56±2.89	0.706	0.549
19. materijalni gubitak	6.62±2.93	7.03±2.98	6.63±2.91	6.43±2.98	6.62±2.99	0.400	0.753
20. odvojenost od porodice	6.56±2.87	7.08±2.77	6.56±2.86	6.45±2.87	6.41±2.98	0.530	0.662
21. nesreća kod volj osobe	7.82±2.75	8.05±2.75	7.86±2.76	7.52±2.82	7.83±2.59	0.560	0.642
22. laž bliske osobe	7.47±2.67	7.15±2.98	7.50±2.68	7.58±2.51	7.22±2.47	0.431	0.731
23. neslaganje sa roditeljima	6.67±2.97	7.15±2.98	6.72±2.95	6.63±2.96	6.05±2.98	1.516	0.209
24. promena radnog mesta	6.24±2.85	6.28±2.47	6.34±2.84	6.04±2.95	5.85±2.83	1.288	0.277
25. besparica	7.06±2.72	7.26±2.51	7.12±2.66	7.06±2.89	6.67±2.69	1.418	0.236
26. neverstvo partnera	6.46±2.97	6.97±2.96	6.42±2.98	6.51±2.89	6.41±2.91	0.373	0.772
27. višak kilograma	4.17±2.95	5.13±2.91	4.15±2.92	4.32±2.69	3.47±2.99	2.339	0.052*
28. gledanje omilj. tima	2.83±2.74	3.10±2.94	2.77±2.59	2.94±2.71	3.02±2.68	0.378	0.769
29. fizički sukob	5.06±2.90	5.36±2.62	5.07±2.97	5.05±2.98	4.70±2.94	0.366	0.776
29. nisan bezbedan/a	5.87±2.84	6.51±2.92	5.89±2.83	5.66±2.81	5.68±2.82	0.783	0.503
Ukupan skor	181.32±42.88	186.35±43.32	182.48±42.83	178.02±42.86	173.27±42.82	1.334	0.335

*p<0.05; **p<0.01

DISKUSIJA

Istraživanje predstavlja pregled percepcije stresnih životnih situacija mladih zaposlenih u industriji igara na sreću, u odnosu na nivo njihovog obrazovanja i nivo obrazovanja njihovih roditelja ⁽¹⁶⁾. U istraživanje su uključeni svi zaposleni na radnim mestima u poslovnica kompanije, koji tokom cele smene rade sa ljudima i novcem.

Arandelović i Ilić ⁽¹²⁾ navode, pozivajući se na Kanadsku asocijaciju za mentalno zdravlje, da ekonomska kriza, povećani zahtevi za prekovremeni rad i rastuća očekivanja od zaposlenih bez povećanja zadovoljstva ⁽¹⁷⁾, vode ka frustracijama na radnom mestu, fluktuaciji zaposlenih, bolestima i alkoholizmu. Prikazani rezultati istraživanja u ovom radu takođe nam govore da ispitanici, bez obzira na nivo obrazovanja ⁽¹⁸⁾, skoro podjednako koriste alkohol kao mehanizam odbrane od stresa. Istraživanje dalje potvrđuje uticaj ekonomske krize kao faktora na povećanje intenziteta doživljenog stresa na radnom mestu, u zavisnosti od obrazovanja ispitanika. Zaposleni sa završenom višom školom

najintenzivnije reaguju na besparicu i ekonomsku krizu kao situaciju koja dovodi do stresa. Odgovori naših ispitanika nisu potvrdili tvrdnju da tendencija povećanja fluktuacije zaposlenih (promena radnog okruženja u upitniku, kao situacija koja izaziva stres) kod njih izaziva povećan nivo stresa, bez obzira na nivo obrazovanja ispitanika.

Kako ističe Dedić ⁽⁹⁾ osobe nižeg nivoa obrazovanja češće navode da su pod stresom. Rezultati ovog istraživanja podržavaju ovu tvrdnju, pod većim intenzitetom stresa su bili ispitanici sa završenom srednjom školom, kod kojih neslaganje sa roditeljima izaziva stres, u odnosu na ispitanike sa fakultetskim obrazovanjem. Navedeni podatak u skladu je sa rezultatima istraživanja Tomanovića i saradnika ⁽¹⁹⁾, gde se navodi da se većina mladih odlučuje da živi sa roditeljima, kao produkt njihovog racionalnog izbora, jer im tako odgovara, i ne predstavlja veliku žrtvu za njih, a neretko mogu biti emocionalno uslovljeni sa ciljem da se osigura podrška za sebe i očuva porodica koja je je najčešće egzistencijalno ugrožena ⁽¹⁶⁾. Takođe, u našem istraživanju ispitanici sa

Tabela 6. Mehanizmi odbrane od stresa u odnosu na obrazovanje oca

Pitanje	Ukupno (da) n (%)	OŠ (da) n (%)	SŠ (da) n (%)	VŠ (da) n (%)	Fakultet (da) n (%)	χ^2	p
1. razgovor sa prijateljima	695 (92.3)	33 (84.6)	503 (92.5)	104 (93.7)	55 (93.2)	3.634	0.304
2. podrška porodice	697 (92.6)	33 (84.6)	510 (93.8)	104 (93.7)	50 (84.7)	10.136	0.017*
3. česte šetnje	636 (84.5)	34 (87.2)	456 (83.8)	94 (84.7)	52 (88.1)	0.999	0.801
4. intenzivna fizička aktivnost	477 (63.3)	29 (74.4)	339 (62.3)	67 (60.4)	42 (71.2)	4.274	0.233
5. relaksacija	655 (87.0)	34 (87.2)	466 (85.7)	101 (91.0)	54 (91.5)	3.491	0.322
6. slušanje muzike	687 (91.2)	34 (87.2)	500 (91.9)	100 (90.1)	53 (89.8)	1.441	0.696
7. religija, vera (molitva)	303 (40.2)	17 (43.6)	229 (42.1)	39 (35.1)	18 (30.5)	4.487	0.213
8. stručna pomoć	107 (14.2)	5 (12.8)	75 (13.8)	20 (18.0)	7 (11.9)	1.729	0.631
9. vika i svađanje	167 (22.2)	12 (30.8)	113 (20.8)	26 (23.4)	16 (27.1)	3.225	0.358
10. plakanje	347 (46.1)	19 (48.7)	252 (46.3)	50 (45.0)	26 (44.1)	0.266	0.966
11. često i dugo spavanje	427 (56.7)	23 (59.0)	305 (56.1)	66 (59.5)	33 (55.9)	0.530	0.912
12. druženje i izlasci	578 (76.8)	24 (61.5)	427 (78.5)	78 (70.3)	49 (83.1)	9.910	0.019*
13. čitanje knjiga	439 (58.3)	16 (41.0)	333 (61.2)	59 (53.2)	31 (52.5)	8.871	0.034*
14. upotreba alkohola	114 (15.1)	9 (23.1)	77 (14.2)	16 (14.4)	12 (20.3)	3.610	0.307
15. pušenje cigareta	339 (45.0)	17 (43.6)	243 (44.7)	50 (45.0)	29 (49.2)	0.466	0.926
16. upotreba droga	7 (0.9)	1 (2.6)	4 (0.7)	2 (1.8)	0 (0.0)	2.825	0.419
17. upotreba sedativa	48 (6.4)	3 (7.7)	31 (5.7)	10 (9.0)	4 (6.8)	1.837	0.607
18. gledanje TVa	362 (48.1)	16 (41.0)	271 (49.8)	51 (45.9)	24 (40.7)	2.932	0.402
19. korišćenje interneta	578 (76.9)	30 (76.9)	421 (77.4)	84 (75.7)	43 (72.9)	0.692	0.875
ukupno	753 (100.0)	50 (100.0)	554 (100.0)	94 (100.0)	55 (100.0)		

*p<0.05; **p<0.01

srednjom i višom školom su ekonomsku krizu i besparicu označili kao stresnu situaciju mnogo višeg intenziteta nego ispitanici sa fakultetskim obrazovanjem. Razlog tome može biti finansijska situacija ispitanika, zbog toga što se pretpostavlja da zaposleni sa srednjom i višom stručnom spremom u proseku zarađuju manje od ispitanika sa visokim obrazovanjem. Porodična orijentisanost se ne može posmatrati odvojeno od društvenih i ekonomskih prilika (19), te su ove dve situacije nužno povezane kao izazivači stresa kod madih zaposlenih osoba.

U literaturi kao najbolji mehanizmi odbrane od stresa navode se razgovori, podrška porodice i okretanje aktivnostima koje mogu opustiti čoveka. Istraživanje je pokazalo da ispitanici bez obzira na nivo obrazovanja (18) najčešće pribegavaju upravo ovim mehanizmima odbrane od stresa. Hujdurović (20) novodi da kroz fizičke aktivnosti zaposleni mogu zaboraviti na stresne situacije, a da preostalu pozitivnu energije usmeravaju na jačanje sopstvenog imuniteta, kako bi se eventualni stresni izazovi lakše prevazišli i ublažili.

Mnogi pokušavaju posledice stresa(21, 22) ublažiti na neprikladan, neefikasan ili čak štetan način, konzumirajući nikotin, alkohol, kofein, šećer, sredstva za smirenje i slične materije. Organizam se s vremenom na njih privikava, tako da treba stalno povećavati dozu stimulansa za postizanje istog učinka. Upotreba već navedenih sredstava ne samo da ne smanjuje stres, već stvara zavisnost razbijajući prirodne antistresne mehanizme (17). Ispitanici u našem istraživanju, pojednako su bez obzira na nivo obrazovanja, navodili da korste alkohol kao mehanizam odbrane od stresa i to u

visokom ukupnom procentu, više od 12%. Upotrebu nikotina, odnosno cigareta i duvana, kao mehanizam odbrane od stresa navelo je da koristi skoro 50% ispitanika sa završenom srednjom školom, i oko 40% onih sa fakultetskim obrazovanjem, što znači da skoro polovina ispitanika koristi cigarete i duvan kao mehanizam odbrane od stresa. Oba navedena rezultata istraživanja se slažu sa navodima Hujdurovića.

Zanimljiv podatak dobijen istraživanjem jeste da se zaposleni kao mehanizam odbrane od stresa više odlučuju za molitve i religiju, a manje za stručnu pomoć, bez obzira na nivo obrazovanja. Ovakvi rezultati istraživanja su u suprotnosti sa pretpostavkama da oni koji imaju viši stepen obrazovanja će se pre odlučiti za stručnu pomoć, nego se okrenuti religiji. Međutim, kako navodi Petrović (23) u Srbiji je odlazak na psihoterapiju još uvek tabu, dok su magijski oblici izlečenja prihvaćeniji. Takođe, navodi pozivajući se na Popadića (24) da se posmatranjem društvenog konteksta i medija, može zaključiti da je u Srbiji odlazak kod vaučare, vidovnjaka ili astrologa znatno prihvatljivije od odlaska kod psihoterapeuta, što nedvosmisleno potvrđuju i rezultati našeg istraživanja.

ZAKLJUČAK

Stres na radnom mestu i u radnoj okolini se može posmatrati kao posebna vrsta stresa, zbog specifičnosti njegovih izazivača i njihove kombinacije sa psihičkim stanjem zaposlenih, sociodemografskim karakteristikama zaposlenih, u koje svrstavamo nivo obrazovanja, kao i njihovim fizičkim stanjem.

Rezultati našeg istraživanja potvrdili su da nivo obrazovanja kako ispitanika, tako i njihovih roditelja utiče na percepciju stresa, intenzitet reagovanja na stres, stavove o situ-

acijama koje izazivaju stres u radnoj okolini i radnom mestu, kao i na opredeljenje koji mehanizam za prevazilaženje stresa će primeniti u stresnim situacijama.

Obrazovanjem zaposlenih se može smanjiti nivo stresa na radnom mestu, a sprovođenjem posebnih edukativnim programima zaposlene bi se informisali da koriste efikasne i efektivne mehanizme za prevazilaženje stresa, u cilju zaštite svog fizičkog i mentalnog zdravlja i bolje produktivnosti na radnom mestu.

Abstract

Background / Aim. Numerous studies have confirmed that workplace stress can have negative effects on employee health. There are several factors that influence the intensity of response to stress and the choice of mechanisms to overcome it. **Methods.** We performed a cross-sectional study. Used a questionnaire SSM-30, which is a combination of the scale of life events (rash Holmes Life Events Scale) and scale of stress for young people. The research population consisted of young people employed in the gaming industry, who do their job in the offices where they are exposed to work with people and money. The questionnaire has enabled the collection of data on the demographic characteristics of the respondents, including the level of education as a feature. **The results.** The results of our study showed that the education of the respondents and their parents is a factor that can modify the response to stress to some extent, and significantly influence the choice of mechanisms to overcome stress. **Conclusion.** Different levels of respondents' education lead to different choices when it comes to stress defense mechanisms. The linear dispersion of the use of stress defense mechanisms in relation to educational level has not been confirmed.

LITERATURA

- Pastuović N. Obrazovanje i razvoj. Zagreb, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Učiteljski fakultet u Zagrebu. 2012.
- Jović S, Simonović Lj, Arandelović M, Milošević Z, Nikolić M, Petrović B, et al. Izvori stresa kod studenata medicine i rodno uslovljene razlike u percepciji stresa. *Medical data*. 2011;3 (1): 37-42
- Arandelović M, Ilić I, Jović S. Burnout and the quality of life of workers in food industry: A pilot study in Serbia. *Vojnosanitetski pregled*. 2010;67(9):705-11
- Jović SJ, Ristic SS, Bogdanović DC, Radulović O, Visnjic AM, Sagric CR. Sources of stress among future helper professionals in human services. *HealthMed*. 2012 Jan 1;6(8):2886-92.
- Juras K, Knežević B, Golubić R, Milošević M, Mustajbegović J. Stres na radu: mjere prepoznavanja, rješenja i prevencija. *Sigurnost: časopis za sigurnost u radnoj i životnoj okolini*. 2009 Jul 1;51(2):121-6.
- Lukić, R. D., & Pečujlić, M. ur. *Sociološki leksikon*. Beograd: Savremena administracija. (1982)
- Gvozdenuć S. Obrazovanje i drugi srodni pojmovi. *Sociološka Luča*. 2011 Sep 1;5(2).
- Flere S. Obrazovanje u društvu: uvod u sociologiju vaspitanja i obrazovanja. *Gradina*; 1976.
- Dedić G. Professional burnout. *Vojnosanitetski pregled*. 2005;62(11):851-5.
- Beckovic D, Milovanovic S, Maksimovic M, Latas M. Stres i mentalni zamor u radnom procesu kao problem industrijski razvijenih zemalja Schuler RS. Definition and conceptualization of stress in organizations. *Organizational behavior and human performance*. 1980 Apr 1;25(2):184-215.
- UNDP Human Development Report 1994, preuzeto sa http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf, un 2019. pristupljeno 17.08.2019
- Arandelović M, Ilić I. Stress in workplace-possible prevention. *Facta Universitatis*. 2006;13(3):139-44.
- Krohne HW. Stress and coping theories. *International Encyclopedia of the Social Behavioral Sciences*. 2002;22:15163-70.
- Ursin H, Eriksen HR. The cognitive activation theory of stress. *Psychoneuroendocrinology*. 2004 Jun 1;29(5):567-92.
- Rice VH. Theories of stress and its relationship to health. *Handbook of Stress, Coping, and Health: Implications for Nursing Research, Theory, and Practice*. Second Edition. Los Angeles: Sage Publications. 2012:22-42.
- Martin MA. Family structure and the intergenerational transmission of educational advantage. *Social science research*. 2012 Jan 1;41(1):33-47.
- Fairbrother K, Warn J. Workplace dimensions, stress and job satisfaction. *Journal of managerial psychology*. 2003 Feb 1;18(1):8-21.
- Deasy C, Coughlan B, Pironom J, Jourdan D, Mannix-McNamara P. Psychological distress and coping amongst higher education students: A mixed method enquiry. *Plos one*. 2014 Dec 15;9(12):e115193.
- Tomanović S, Stanojević D, Jarić I, Mojić D, Labaš SD, Ljubičić M, Živadinović I. Mladi-naša sadašnjost: istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji. Čigoja štampa; 2012.
- Hujdurović E. Stres menadžment, tipovi i načini primjene odbrambenih sistema u otklanjanju stresa na radnom mjestu, *Primus Global*. 2015 Dec 1;2(1).
- Ongori H, Agolla JE. Occupational stress in organizations and its effects on organizational performance. *Journal of management research*. 2008;8(3):123-35.
- Erkutlu HV, Chafra J. Relationship between leadership power bases and job stress of subordinates: example from boutique hotels. *Management Research News*. 2006 May 1;29(5):285-97.
- Petrović NM. Ethical implications of culturally (in) sensitive practice in psychotherapy. *Psihološka istraživanja*. 2016;19(1):107-17.
- Popadić D. O mentalnom zdravlju naroda. *Republika*. 2000;223. Preuzeto 5. 1. 2016 sa: http://www.yuope.com/zines/republika/arhiva/2000/233/233_26.html.